

BİLİM İNSANININ TOPLUMSAL SORUMLULUĞU¹

İzge GÜNAL*

Özet: Bilim insanının toplumsal sorumluluğu, bilgi üretim, aydın olma ve sınıfsal yapısı olmak üzere üç düzeyde ele alınmıştır. Aslında bu üç düzlem birbiriyle bağlantılı, hatta iç içedir. Her düzlemin temel sorusunu doğru yanıtlamak, bilim insanı olup olmanın da doğru yanıtlanmasıdır.

Anahtar Sözcükler: Aydın, Bilim insanı, Bilim üretimi, Sınıfsal tavır, Toplumsal sorumluluk

Social Responsibility of a Scientist

Abstract: Social responsibilities of scientists were evaluated in three levels including scientific production, being intellectual and social class properties. In reality, these three levels are not only in connection, but also intertwined. To respond properly the main question of each level is also to respond properly whether to be scientist or not.

Keywords: Intellectual, Scientist, Scientific production, Class property, social responsibility

“Laboratuvarıma kapanmak benim için hep çekici olmuştur ama kendime sormuşumdur: Buluşlarımdan kim yararlanacak? O zaman anlamışım ki laboratuvarımda rahat çalışabilmek için, bilimin kirli amaçlara, savaş hazırlıklarına değil barışa hizmet etmesini isteyenlerin safında savaşım vermem gerekiyor... Biz bilim adamları, ancak sürekli bir barış var oldukça iç huzura kavuşabilir ve bütün günlerimizi laboratuvarında geçirebiliriz” (Gönenç, 1994).

Yukarıdaki sözlerin sahibi, Nobel Kimya Ödülü sahibi, Sorbonne öğretim üyesi, 17 ülkenin bilim akademisi üyesi Frederic Joliot-Curie, aynı zamanda işgal altındaki Fransa’da ulusal direnişin lideri, Dünya Barış Kongresi Başkanı ve Fransız Komünist Partisi Merkez komitesi üyesiydi. Gerek bilimsel gerekse toplumsal sorumluluk olarak belki de uç bir örnek olan Joliot-Curie, aslında tam da öğretim üyesinin kimdir sorusunun yanıtıdır aslında.

Buradan yola çıkarak öğretim üyesinin toplumsal sorumluluğunu birbiriyle ilintili hatta iç içe geçen üç düzlemde ele alabiliriz:

1. Bilgi üreten kişi olarak bilim insanı

Bilindiği gibi bilimin başlangıcı paleolitik yabanlılık dönemine kadar uzatılabilir. Bu dönemde gerçek anlamda üretim olmayıp sadece avcılık ve toplu-

yıcılık vardı. Neolitik barbarlık dönemiyle birlikte ise, “neolitik teknolojinin” gelişimiyle bitki ve hayvan evcilleştirilmesi başladı. Her iki dönemde de bilgi tam anlamıyla bir altyapı kurumuydu. Ancak kentlerin kurulmasıyla birlikte, ekonomik ve sosyal yapının karmaşıklaşmaya başlaması ve yerleşik yaşam, ampirik bilgilerin koşullar değişince çözüm olamaması gerçeğini gündeme getirdi ve bilginin sistematize edilmesi gereği ortaya çıktı. Bu aslında bilimin doğuşuydu. Bilimin kökeninde üretim olmasına karşın hızla üretimden ayrı bir etkinlik halini aldı, özerkleşti. Özerklik öylesine güçlü bir özelliktir ki, içinden doğduğu üretimle ilişkisi fark edilmez hale gelip üstyapıya taşındı. Son olarak bilimi yapan kişiler bunu öğretme işini de üstlenip okulu ortaya çıkarttılar.

Üniversite, tarihsel anlamda okulun bir uzantısı olarak ortaya çıkmış ve bu durum sınıflı toplumlarda üniversitenin tutucu yapısını da belirlemiştir. Nietzsche’nin veya Illich’in tanımıyla okul ve üniversitenin işlevi “toplumu ehliştirmektir”. Yani egemen ideolojinin yeniden üretimidir. Genel anlamda toplumun tümünü “eğiten” okul sistemine ek olarak üniversite toplumun elitlerini ve yöneticilerini yetiştirdiği için daha etkili bir konuma geçmektedir. Fakat üniversite bilgi üretimi gibi özgül, devrimci bir nitelik de taşıdığı için ve Taner

*Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Ortopedi ve Travmatoloji AD.

Timur'un deyimiyle "kurulu düzene ihanet potansiyeli" içerdiği için de başlangıçtan itibaren yerleşik düzen için endişe ve kuşku kaynağı olmuştur. Bu okul-bilim çatışması hep var olmuştur ve toplumda sınıflar olduğu sürece de var olmaya devam edecektir. Öğretim üyesinin bu noktada aldığı tavır, öğretim üyesi olarak kim olduğunu gösterir.

Gerçekten de, genel olarak kabul edilen beş tip üniversite modelinin tümünde bu çelişki vardır. Aslında bu modellerin birbirinden ayrımı, toplumsal değişim düzeyine koşut olarak devletin üniversiteden nasıl bir insan yetiştirilmesini istemesinde yatmaktadır. Örneğin, Fransız ya da Bonapartist üniversite modelinde amaç, devlet için gerekli bürokratların yetiştirilmesidir çünkü o dönemin koşulları yeni kurulan imparatorluğun, bir anlamda meşruiyet kazanabilmesi ve devlet aygıtının güçlendirilmesini gerektiriyordu. "Kültür" merkezli üniversite olarak tanımlanan İngiliz veya Newmanian tipi üniversitede amaç, başta kilise mensupları olmak üzere elit, kültürlü bir tabaka oluşturmaktır. Günümüzde en yaygın üniversite modeli olan Amerikan üniversitesi ise "piyasa" merkezli üniversite olarak adlandırılmaktadır. Burada amaç piyasanın gereksinimlerine yönelik kalifiye işgücünü oluşturmaktır. Aslında ilk bakışta birbirinden farklı görünse de, tüm üniversite modellerinin ortak noktası, devletin egemen ideolojisinin meşru hale getirilmesidir; bu açıdan durağan ve tutucudur. Bu açıdan bakıldığında, peki, üniversitenin bu iki farklı işlevi (bilgi veya yeniden egemen ideolojinin üretimi) hiç çakışmaz mı? Alman tipi veya Humboldt üniversitesi olarak da bilinen bilgi temelli üniversite modelinde çelişkinin iki yönünün çakıştığı söylenebilir. Bilindiği gibi, XIX. Yüzyıl sonlarında Prusya'da feodalizm hala başat üretim tarzıydı; yönetim 36 prenslik şeklinde sürmekteydi. Ticaret yollarının değişip, Atlantik'e doğru kayması ve savaşlar nedeniyle Prusya, İngiltere ve Fransa'nın gerisinde kalmıştı. Bu açığı kapatmak için Eğitim Bakanlığı'na getirilen Humboldt, üniversitenin amacını bilimsel üretim olarak belirleyip, kadim çelişkiyi söndüren üniversite modelini gerçekleştirmiş oldu. Ancak bu tarihin sadece özel dönemlerinde ortaya çıkabilecek bir durum ve modeldi; sınıflı toplumlarda üniversitenin temel çelişkisi hep olacaktır. Sosyalist toplumlar da bundan ayrı düşünülemez: Sovyet modeli veya üretim temelli diye adlandırılan modelde ise esas amaç üretimin artırılması ve buna uygun insan yetiştirilmesidir.

Bu modellerin tümünde, başka bir deyişle tarih boyu tüm üniversitelerde öğretim üyesi sorgulayan bilim insanı mı yoksa egemen ideolojiyi koşullara uygun biçimde aktaran "öğretmen" mi olacağı sorusuyla karşı karşıya kalmıştır. İkilem çok açıktır: bilim insanı ya toplumdan yana olacak, bilgi üretecek ya da devletten yana olup bilim insanı kimliğinden vazgeçecektir.

Peki, bilim kimin için üretilir? Elbette başından itibaren bilim egemen sınıf için üretilmiştir. Bilimcileri kapatıldıkları laboratuvarlarında bilimin sorularıyla uğraşırken kendilerinin ne kadar özgür olduğunu düşünmüşler ve bilgi üretmenin kendisi onlara bir amaç gibi gözüküyordu. Oysa bilimciler ve araştırmaları, sermaye sınıfı veya devleti tarafından finanse edilirdi ve amaç bilgi üretimi değil sermaye sınıfının sorunlarını çözmektir. Kapitalist bir ülkede kaç kişinin bilimle uğraşacağı, hangi alanlarda çalışacağı, hangi projelerin destekleneceği tümüyle siyasi bir konudur (Nalçacı, 2007). Ancak, proje üretmekle, bilim üretmeyi birbirinden ayırmak gerekir. Bu noktada şu söylenebilir: bilim yükselen sınıfın çıkarınadır; eğer sınıf, örneğin burjuvazi, tarih sahnesindeki ilerici rolünü tamamlamışsa, dahası gerilemeye başlamışsa artık bilime gereksinimi yoktur, günlük üretim sorunlarının çözümü yeterlidir. Bilgi üretiminin gerilemekte olan ideolojiyle olan problemi anlaşılabilir değildir: sosyal bilimler doğası gereği ideoloji ürettiği için, egemen güçle çatışması açıktır. Fen bilimlerinde ise toplumsal bağı çok açık olarak kurulabilen konularda, örneğin çevre mühendisliği alanında, çatışma yine belirgindir. Sorun fen bilimlerinde özellikle temel bilimlerde biraz kapalı gibi durmaktadır. Ancak bu alanlarda elde edilecek en küçük gelişme, o güne dek değişmez gibi görünen bir kabulün değiştirebildiğini gösterdiği için, ideolojik olarak "sakıncalı" dır. Ayrıca üretilen bilginin kendi başına sınıfsal bir yapısı yoktur; üretilen bilginin kullanım amacı onun sınıfsal yapısını belirler, yani kullanan daha doğrusu kullanma sürecini yönlendirenin sınıfsal yapısı, bilginin sınıfsal yapısını oluşturur.

2. Aydın olarak bilim insanı

"Her öğretim üyesi aydın mıdır?" sorusuna olumlu yanıt vermek çok güç, çünkü çevremize baktığımızda bunun böyle olmadığını kolaylıkla görebiliyoruz. Aydın olmanın ölçütünün akıl yürütme, değerlerine sahip çıkma, buna uygun tavır alma ve doğacak sorumluluğu taşımak olduğu düşünülürse, bunun tam olarak bilimsel bilgi üretim süreciyle örtüştüğü

söylenbilir. Gerçekten de bilimsel sürecin, hipotez oluşturma, bunu kanıtlama, yayınlama ve sonuçlarını savunmadan oluştuğu hatırlanırsa, aydın olma süreciyle birebir örtüştüğü açıkça ortaya çıkacaktır. Şunu söylemek istiyorum; bilim insanı olmak beraberinde aydın olmayı da getirecektir. Enis Batur'un tanımıyla, "doğrunun eğriden ayrılması uğruna, değil başkalarının çıkarlarını, kişisel çıkarlarını da göz ardı edebilen, daha iyisi, başka türlü yapmak elinden gelmeyen kişi"dir aydın (Batur, 1985). Ya da, kendi uzmanlığı olan başka bir deyişle birikimleri itibarıyla en çok bildiği bir konuyla uğraşıp dururken genellikle o konuyla pek fazla ilgisi olmayan bir "evrensel" soruna kafayı takıp oradaki insan aklına aykırı duruma uğraşmak için bütün emeğini harcayandır (Odman, 2003). Üniversite dışında olsa da, Aziz Nesin tam bir aydın örneğidir. Büyük Grev adlı yapıtında dönemin başat sol siyasal gücünü karşısına almaktan çekinmeyişi veya iki Almanya'nın birleşmesi sonucu vatansız kalan Hoenecker'i davet etmesi ve bu uğurda, ironik bir tarzda, kendisine bir Alman üniversitesince verilecek olan onursal doktora unvanını kaybetmesi ilk akla gelen, aydın olmanın ne olduğunu gösteren örneklerdir (Ceyhan 1994; Nesin 1997).

Bilim insanı ürettiği bilginin felsefi arka planını bilmeli ve toplumsal yansımaları kestirebilmelidir. Aksi takdirde, "bilim insanı" değil "bilim teknisyeni" olarak adlandırılması gerekir. Bilim insanı yoğun kafa emeği vererek sistemleştirdiği ve bilimsel nitelik kazandırdığı bilgiyi, tekrar ana kaynağına ulaştırmakla yükümlüdür. Kaldı ki, bu sadece toplumsal (etik) bir yükümlülük değil, -özellikle toplum bilimleri açısından- bilim yapmanın da bir gereğidir. Çünkü ulaşılan bilginin doğru olup olmadığı yer, elit toplantılar değil, yeni deney ve gözlemlerle yeni verilerin toplanacağı alan ve laboratuvar çalışmaları ile toplumsal pratiktir. Toplumla temas kanallarını yitirmiş bir bilim, ister istemez dogmatik olacaktır (Helvacıoğlu, 2012). Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul Üniversitesi'nin Anadolu'nun çeşitli illerinde "üniversite haftası" başlığıyla düzenlediği toplantılar böyle bir bağ kurma çabalarının en iyi örneklerindedir. Hatta Köy Enstitüleri veya Halkevleri projeleri de bu bağlamda ele alınabilir².

Aslında aydın kavramı aydınlanma ile birlikte tarih sahnesine çıkmıştır ve geç XIV. yüzyıla tarihlenen entelektüel teriminin entelektüel/aydın kişiyi tanımlamada kullanılışı bin altı yüzlü yılların ikinci yarısındadır. Bu dönemde, aydınlanma ile birlikte kilise denetiminden kurtulan üniversite ile aydın

arasında gerçek bağlantı ortaya çıkar. Kant'ın "Fakülteler Savaşı" isimli kitabında anlattığı da budur (Özbudun, 2009). Üniversite ile aydınlar arasındaki bağlantı 20. yüzyıla birlikte gelişmiş, aydınlar üniversitelerde ders vermeye yönelmiş ve üniversiteler aydınlar doğal oluşum yeri olmuştur (Bülbül, 2011).

Buraya kadar ele aldığımız aydın ve öğretim üyesinin bilgi/bilim düzleminde buluşmasıydı. Bunun dışında ayrıca eleştirelilik düzleminde de aydın/öğretim üyesi kimlikleri kesişir. Eleştirelilik düzlemi için belki de en uygun örnek Edward Said'dir. İsrail askerlerine karşı Filistin'de temsili taş atması gerçek anlamıyla eyleme dönüştürülmüş bir eleştiridir ve kalınca bir kitap yazmaktan daha değerlidir. Ancak en az Edward Said kadar, Columbia Üniversitesi rektör yardımcısı Jonathan R. Cole'un Said'i tüm gerici tepkilere karşı savunması ve yaptığı eylemi eleştirelilik ve özerklik sınırları içerisinde değerlendirmesi önemlidir. Egemen gücün bilim insanı/aydın'ın toplumla ilişkisini kesmek için kullandığı ideoloji liberalizm ve/veya demokratizmdir. Said örneğinin en önemli özelliği düşünce ve davranışını liberalizm ve demokratizmden uzak tutabilmesidir.

Eleştirelilik anlamında Türkiye'den de olumlu örnekler sayılabilir. 1932 yılındaki Tarih Kongresinde dönemin Eğitim Bakanı Reşit Galip'in Güneş-Dil teorisini savunurken, bu teoriye bilimsel olarak karşı çıkan Zeki Velidi Togan'ı kastederek "iyi ki onun öğrencisi olmamışım" demesi üzerine, bakana "iyi ki Togan'ın öğrencisi olmuşuz" diye telgraf çeken ve bunun üzerine üniversiteden ayrılarak öğretmenlik yapmak zorunda kalan Pertev Naili Boratav ve Nihal Atsız; 1933'te üniversiteden uzaklaştırılmasına karşın ne ilkelerinden nede cumhuriyet ilkelerinden vazgeçmeyen İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, 1946'da yine Boratav'a ek olarak Behice Boran ve Niyazi Berkes; 1970'lerde İsmail Beşikçi, 1980'lerde tüm 1402'likler ve günümüzde Onur Hamzaoğlu ve Dilek Hattatoğlu sayılabilir. Bu damar henüz bu topraklarda kurumamıştır.

3. Sınıfsal konum ve tavrıyla bilim insanı

Türkiye'de devlet üniversite ilişkileri ilginç bir çizgi izlemiştir. En genel tanımıyla devlet üniversiteye müdahale edip, tasfiyeler yapmış, sonrasında da üniversiteden çekilmiştir. 1933, 1946, 1960, 1970 buna örnektir. 1980 darbesi ise farklıdır: 12 Eylül'de Türkiye büyük burjuvazisi üniversiteyi kendine mücadele alanı olarak seçip, tasfiye sonrası üniversiteden çekilmeyip, örgütünü kurup üniversitedeki

mücadeleyi sürdürmüştür. Biz bu örgüte YÖK diyoruz. Bu tarihten itibaren gerek ekonomik, gerekse siyasal anlamda öğretim üyesi proleterleşmeye başlamıştır. Ekonomik anlamda derinleşen kriz ve bunun üniversiteye yansması sadece öğretim üyesi gelirini sürekli olarak aşağıya çekmekle kalmamış, aynı zamanda öğretim üyesi gelirini doğrudan yaptığı işe endeksleyerek onu “emeğini satarak geçinir” hale getirmiştir. Sözleşmeler ile öğretim elemanı kadro güvencesi olmayan yarı veya tam zamanlı işgören durumuna gelmektedir (**Bülbül, 2011**). Sadece Türkiye’de değil, tüm dünyada bilim insanlarının ücretleri gerilemektedir. Birçok ülkede maliyetleri düşürmek için bulunan çözüm, ücretlerin düşürülmesi ve kadro güvencesinin ortadan kaldırılması olmaktadır³.

Siyasal anlamda ise kapitalizmin bilimden bekle-dikleri bellidir: teknik dallarda karı arttırıcı çalışmalar yapılması, sosyal bilimlerde ise süreci rasyonelleştirici teoriler oluşturulması. Esas olarak bu yazının birinci maddesinde ele aldığım gibi bu noktada şu söylenebilir: bilim yükselen sınıfın çıkarıdır. Tam bu durumda, eğer bilim insanı (gerçekten bilim insanı ise) kendi sınıfsal konumunu görebilirse ki görebilmelidir, toplumsal sorumluluğunu da ona göre belirlemelidir.

Dipnotlar

1. Bu yazının önemli bir bölümü, yakın zamanda yayınlanan Günel İ. Onur Hamzaoğlu Olayı ya da Akademisyen Kimdir? DEÜHYO ED 53: 249-52, 2011 ve Günel İ, Terzi C. Üniversite Hastanelerinde Grev ve Öğretim Üyeleri Toplum ve Hekim 27: 217- 22, 2012 makalelerinden alıntılardan oluşmaktadır. Bunun nedeni, bu kısa süre içerisinde görüşlerimin değişmesidir. Her iki derginin editöründen de yazılı izin alınmıştır.

2. Egemen gücün aydınlamacı özelliğini yitirip gerilemesiyle birlikte her üç proje de rafa kaldırılmıştır. Kırklı yılların sonu, Türkiye büyük burjuvazisinin ideolojik olarak gericileştiği ve dolayısıyla bilime ve yine dolayısıyla bilim-toplum ilişkisine gereksiniminin kalmadığı yıllar olarak adlandırılabilir.

3. Bu konuda seçilmiş bazı ülkelerdeki ücretlerin gerilemesi ve Türkiye’de yapılan bir araştırma, Tuncer Bülbül ve Binali Tunç’un “Yeni” üniversite. Akademik kimlik, akademik yükseltmeler, çalışma koşulları ve üniversiteler. Kriter Yay. 2011 kitabında ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Kaynaklar

- Batur, E.** (1985). *Alternatif: Aydın. İstanbul: Hil Yay.*
- Bülbül T, Tunç B.** “Yeni” Üniversite. Akademik Kimlik, Akademik Yükseltmeler, Çalışma Koşulları Ve Üniversiteler. Kriter Yay., 2011. s. 15-22.
- Ceyhan D.** (1984) *Asılacak Adam Aziz Nesin. AD Yay.*
- Gönenç, G.** (1994) *Hep Aranızda Olacağım. İstanbul, Sarmal Yay.*
- Günel, İ.** (2012) *Onur Hamzaoğlu Olayı ya da Akademisyen Kimdir? DEÜHYO ED, 5: 82-4.*
- Günel İ, Terzi C.** *Üniversite Hastanelerinde Grev ve Öğretim Üyeleri. Toplum ve Hekim*
- Helvacıoğlu E.** “Popüler Bilim” ve “Magazinsel Bilim” Ne Demektir? Aralarındaki Fark Nedir? İçinde: 50 Soruda Bilim ve Bilimsel Yöntem. (Ed. Şenel A), *Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012: s. 200-3.*
- Nalçacı E.** *Bilgi Üretme Süreci Olarak İşçi Sınıfı Siyaseti - ‘Bilim’ İlişkisi. Gelenek 93, Ocak 2007.*
- Nesin A.** (1997) *Onursal Doktor Olmamanın Büyük Onuru. Adam Yay. Odman M. Aydınlarla Uğraşmak. Gelenek 76, Ocak 2003.*
- Özbudun S, Demirer T.** (2009) *Kuşatmayı Yarmak: Eğitim, Bilim ve Aydınlar. Kaldıraç Yay.*